

Het Korhoen (*Tetrao tetrix*): een vogelsoort die de natuurbescherming dwingt tot heroriëntatie

Sinds de populatie van het Korhoen (*Tetrao tetrix*) in West- en Midden-Europa regelmatig de media haalt is er veel onderzoek op gang gekomen. Jachtbelangen, nostalgie en (onvoldoende uitgewerkte) natuurbeschermingsopties vormen garanties dat de aandacht voorlopig wel gevraagd zal blijven. Daarnaast bestaan er een aantal wettelijke en beleidsbepalingen die wijzen op de noodzaak en verplichting tot goed beheer en biotoopbehoud (RAAD 1979, BRAKS 1985). Het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer & Visserij heeft het voornemen om in het kader van het landelijk soortenbeschermingsplan op diverse plaatsen reïntroducties van het Korhoen uit te voeren. In eerste instantie moeten er betere levensomstandigheden worden geschapen (ANONYMUS 1988a). Biotoopbehoud, -herstel en creatie zijn „slogans” die het tegenwoordig binnen de natuurbescherming goed doen, maar in de situatie van het Korhoen heeft het tot nu toe weinig opgeleverd. De argumentatie dat in het geval van het Korhoen aan biotoop- en populatiebeheer kan worden gedaan wordt voornamelijk ontleend aan het feit dat deze vogels voornamelijk nog op (oud-)cultuurland voorkomen (lees secundaire biotopen).

Sterke populatiefluctuaties en snelle gebiedskolonisaties liggen besloten in de oecologie van het Korhoen. Wanneer wij er in slagen om het Korhoen voor de lage landen te behouden zal dat tot consequenties leiden die verder strekken dan het behoud van geschikte biotopen. Wij zullen te maken krijgen met een antipredatorbeleid, met genetische begeleiding en vervolgens de vraag in hoeverre wij nog kunnen spreken van een „oorspronkelijk natuurlijk

avifauna-element”. Wij zullen ook meer en meer worden geconfronteerd met andere elementen in en langs „de grote stille WVV-heide”. Uit het vele voedselonderzoek weten wij inmiddels redelijk veel over de voedseloecologie van het Korhoen. Maar vergelijking van oude met nieuwe gegevens toont in ieder geval aan dat het „boerengebruik” in vroeger tijden tot heel wat meer foerageermogelijkheden heeft geleid dan dat tegenwoordig het geval is. In deze tekst zal op een aantal besproken elementen wat dieper worden ingegaan.

CATASTROFE VOGELS

„Korren” zijn ruigpoothoenders, waarvan het habitat gesitueerd moet worden op onder andere brandvlakten in bossen, stormvlakten, vlakten die ontstaan na lawnes, open veengebieden, brede overstromingsgebieden langs wateren, bosranden enzovoort. Op dergelijke plaatsen vormen Korhoenders als het ware de oecologische „vervangers” van het Auerhoen (*Tetrao urogallus*) (onder andere VOCUS 1960). Ontginningen, beginnende bosbouwactiviteiten en agrarische activiteiten van de mens hebben in het verleden bijgedragen aan verspreidingsmogelijkheden van het Korhoen. Regionale aanpassingen hebben geleid tot vorming van specifieke oecotypen en ondersoorten. Het blijkt dat „ons” Korhoen – het West-europese heidekorhoen – eveneens goed is te onderscheiden van bijvoorbeeld soortgenoten uit Zweden (NEWOLD 1987). De ethologie, sociologie en oecologie van de Korhoenders geven indicaties dat deze vogels uiteindelijk niet in een aantal overle-

vingsterreinen „op te sluiten zijn” (Fig. 1). Het merkwaardige is, dat met name juist dát uit recente literatuur min of meer zou kunnen worden geconcludeerd (bijvoorbeeld: GALLACHER 1987, VAN DER LANS 1988, NIEWOLD & NULAND 1988). Wanneer wij als uitgangspunt voor het gemak de hypothese accepteren dat biotoopverbetering leidt tot populatiegroei van het Korhoen (in West-Europa nog nergens in voldoende mate aangebond; populatiegroei als gevolg van biotoopmaatregelen in het verleden vallen dikwijls in een ontwikkeling van algehele populatiegroei) houdt dat in, dat een bestemd gebied min of meer in een vaste toestand moet worden gehouden. Wij nemen dus aan dat de Korhoenders in een relatief beperkte ruimte toenemen in aantal en dichtheid met als (neven-)effecten onder andere: toenemende agressie onder de korhennen, verminderde reproductie als gevolg van de onderlinge agressie, verhoogde sterfte onder de hanen (uitputting), toename van de algemene predatie, extra risico van sterften bij exceptionele winters of regenperioden in de eerste levensweken van de kuikens. Verder bestaat er een toenemende kans op de verspreiding van ziekten.

BALTSGEDRAG EN VOORTPLANTING

Korhanen vertonen in het vroege voorjaar baltsgedrag op arena's (lek, baltsplaats, balderplaats, bolderplaats). De geluiden welke door baltsende hanen worden voortgebracht, dragen ver. Het zijn auditieve bakens voor de hennen. Afstanden van kilometers ver dragend geluid zijn geen uitzondering (KRAYT 1962, KRAYT & HOGAN 1967, WUST 1970, BEROMAN & HELB 1982, GROVE et al 1988). Voor de betreffende korren is het baltsritueel een uitputtingsslag. Hennen die niet door het geluid van hanen worden gestimuleerd om gebieden van hun keuze voor paring te verlaten blijven vaak daar terwijl in het biotoop geen korhanen meer voorkomen. Veel exemplaren zijn relatief mager, komen om of worden als gevolg van uitputting het slachtoffer van een predator (onder andere LACK 1907, BRULL 1961, TEN DEN 1985). Kleine aantallen korhanen op de baltsplaatsen geven door onoplettendheid van de vogels extra predatierisico's (SCHIMMIGEN 1980). Baltsplaatsen worden voor hanen naarmate er positieve ervaringen (stimuli) worden opgedaan des te interessanter (onder andere KRAYT & HOGAN 1967, DE VOS 1983). Typische positieve ervaringen zijn: ontmoet-

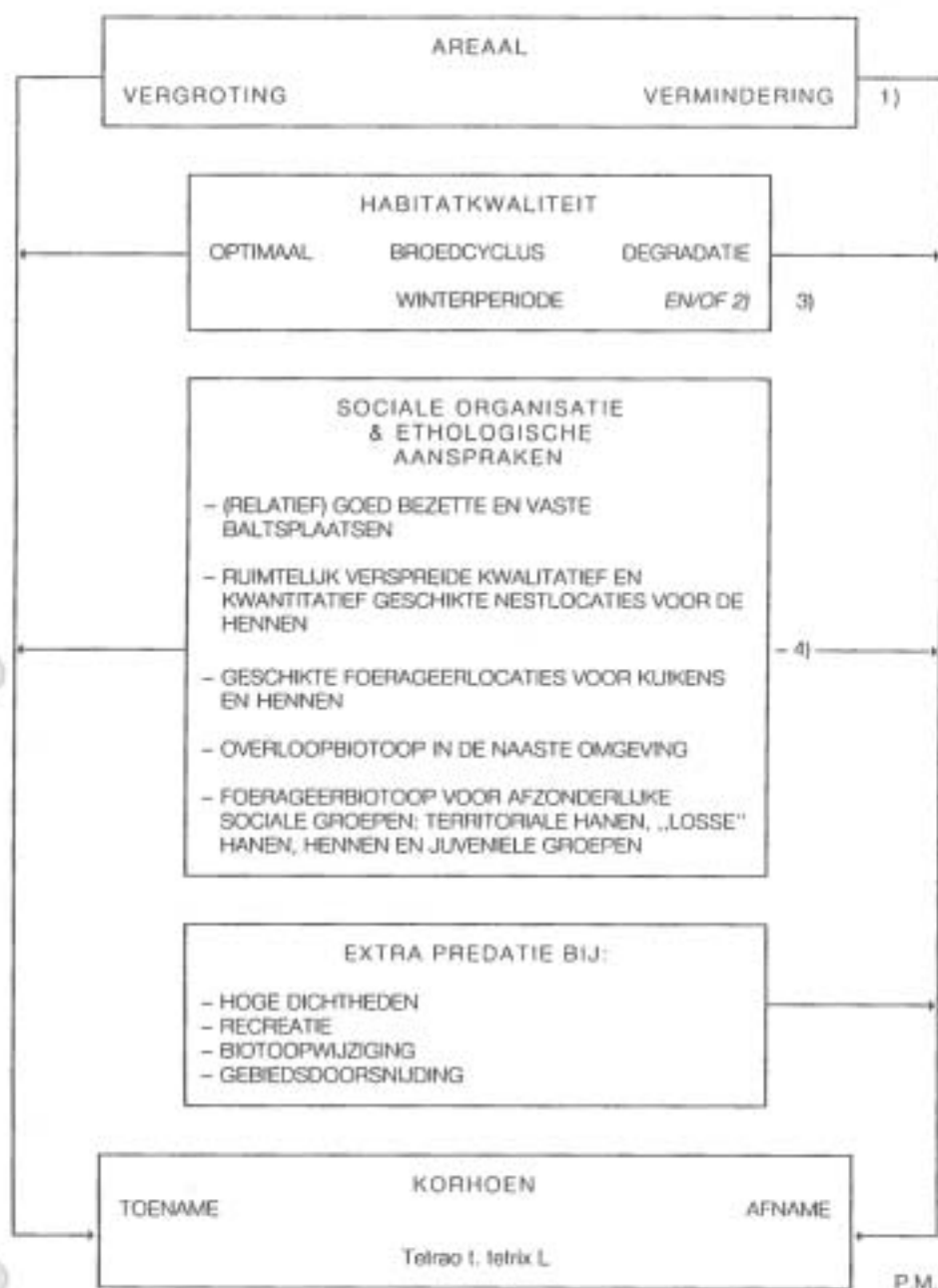

de Wandelwinkel
landkaarten- en reisboekhandel

voor oa. trekking tussen alpinisme, kamelen, verre reizen en natuurstudie

ook gespecialiseerd in vogelboeken en plantengidsen

Bergkerkplein 5 7411 EN Deventer
open de 1/ma za 10-18 & do 10-21
telefoon 05700 15777

Figuur 1: Etho-ecologische implicaties bij een beheersplan voor het Korhoen. Voor nadere uitleg zie bijgaande tekst.

1. Als gevolg van natuurlijke successie of van biotoopdegradatie onder invloed van externe factoren (milieu-aanlasting).
2. Beide elementen te zamen of een daarvan kan reeds degradatie van de habitatkwaliteit veroorzaken.
3. Als gevolg van doorsnijdingen van gebieden van voorkomen; toegenomen aanspraken van de zijde van de recreatie, slecht terreinbeheer.
4. Bij vermindering van mogelijkheden.

tingen met andere hanen van dezelfde seksuele rijpheid, het baltsgedrag en de ten tonele verschijnende hennen met hun „hanen prikkelend” gedrag. Arena’s waar een groter aantal hanen baltsen zijn aantrekkelijk voor de korhennen. Op goed bezette baltsplaatsen kunnen zij vaak in tegenstelling tot elders, relatief rustig worden bevrucht (Kruyt 1962b). De hennen worden doorgaans in een seizoen slechts eenmaal bevrucht (Kruyt 1962a, 1962b, film, Kruyt & Hogan, Niewold & Nuland 1979). Zij maken meestal een partnerkeuze uit een van de centraal op de baltsplaats opererende hanen. Randhanen (dikwijls jongere vogels, exemplaren die de concurrentieslag verloren

hebben en indringers) en solitaire hanen hebben minder kans om door een hen tot partner te worden gekozen. De dieper liggende reden voor deze vorm van partnerkeus beruist op selectie.

Centrale hanen zijn fysiek dikwijls sterker. Veel hanen op een arena betekent ook dat het algehele biotoop geschikte overlevingskansen kan bieden. Solitaire hanen staan in het globale habitatmodel dat wij reeds hebben opgesomd immers eerder voor opkomende of neergaande biotoopkwaliteit of voor fysieke ongeschiktheid van het betreffende individu. Korhennen hebben meer neiging om zich te verplaatsen dan korhanen (Cramp et al 1980). Zij

komen dus van „heinde en verre” af op het hanengeluid, worden bij hun partnerkeuze geprikkeld door de hanenbalts, maar kiezen bij voorkeur voor een partner waarvan de territoriale plaats op de baltslokatie overlevingswaarde impliceert. Dergelijke hanen kunnen met veel hennen paren. Van een paarband of huwelijksrouw is dus geen sprake.

Een gebied met veel verspreid baltsende hanen zou, bezien vanuit etho-ecologisch perspectief, wel eens „verkeerd” of onvoldoende prikkels bij de korhennen kunnen losmaken. Te denken valt aan signalen voor relatief slecht voortplantingsgebied en/of ongeschiktheid van de betreffende korhanen.

Het door Geurtz et al (1973) en anderen opgemerkte conflict tussen auteurs over de uitleg van het bestaan en het belang van de „sociale competitie” op de goed bezette baltsplaatsen beruist hoogstwaarschijnlijk op de vergelijking van waarnemingen tussen optimale en relatief minder optimale biotopen of individuele voorkeursplaatsen en de daarmee sociaal anders geëxponeerde baltsorganisatie (De Vos 1983). Fwrsen Dvrling (1938) wees reeds op de consequentie van de continue populatiedaling bij Korhoenders in Groot-Britannië. Hij stelde dat de populatie beneden een sociale drempel opbreekt. Hierdoor kunnen niet voldoende exemplaren bijeenkomen om visuele en auditieve stimuli op te wekken welke nodig is voor de integratie van de broedcyclus tussen beide sexen.

HENNENGEDRAG EN OVERLEVINGSMOGELIJKHEDEN VAN DE KUIKENS

Korhanen nemen, behoudens de fysieke rol als sexprikkelaar en bij de bevruchting, geen deel aan de verdere broedcyclus van het Korhoen. De hennen zorgen aldus voor de verdere broedzorg en de opklop van de jongen. Dit aspect is eveneens ingebed in gedragspatronen welke typisch zijn voor calastrofe vogels oftewel dieren die als soort moeten overleven in doorgaans kortstondige biotopen van relatief beperkte omvang.

Korhennen kennen onderling een lineaire rangorde. Ondergeschikte, vaak jonge hennen stellen zich „afwachtend” op tegenover dominante soortgenoten. Dat geldt voor de keuze van geschikte nestbiotopen, foerageerlokalis enzovoort. Er zijn aanwijzingen dat die rangorde is gebaseerd op leeftijd (levenservaring, overlevingswaarde) (Ten Dam 1985). Buiten de broedtijd is bij korhennen de tendens vast te stellen dat zij bij voorkeur aparte aggre-

gaties vormen, vooral bestaande uit hennen of hennen met jonge korhanen. Zoals wij reeds eerder signaleerden blijken korhennen meer verplaatsingsneiging te hebben dan korhanen.

In een relatief beperkte ruimte zullen er (ondergeschikte) hennen zijn die niet bijdragen tot de reproductie, omdat er voor hen onvoldoende geschikt biotoop is of omdat zij (onder andere vanwege sociale druk) geen leg- of broedpogingen ondernemen. Wanneer er voldoende uitwijkgebied elders in de nabije omgeving is zullen deze hennen zich waarschijnlijk verspreiden. In de reeds aangehaalde discussie wordt in het algemeen onvoldoende aangevoerd dat er „stepping stones” tot in de ruimere omgeving van het broedgebied moeten zijn om de pieken uit populatiefluctuaties te kunnen bufferen.

De kuikens en de hen onderhouden tijdens het foerageren vocaal contact. Hierdoor kunnen zij wat meer verspreid naar voedsel zoeken en geschikte rijke voedselbronnen worden door dit gedrag sneller opgespoord. De jongen blijven ook niet bij één hen. Zij kunnen zich aansluiten bij andere hennen met kuikens uit de naaste omgeving (TEN DEN 1985). Dit gedrag heeft belangrijke overlevingswaarden. Bij predatie is er geen vocale imprintdrempel voor kuikens om zich bij soort- of leeftijdgenoten aan te sluiten terwijl de eigen kuikens van een hen een relatief lager predatierisico lopen bij aansluiting van andere kuikens.

Dit is een relevant gegeven, want tijdens de broedtijd kan de hen een reukspoor voorkomen door na het foerageren rechtstreeks op het nest te vliegen. De jongen hebben in de eerste levensweken de grootste aandacht van de hen nodig. Bodempredatoren maken nu meer kans doordat de concentraties van hennen met jongen zoekgedrag van hun kant kan uilokken. Sterk verspreid levende hennen met kuikens lopen het geschetste risico in mindere mate. Het geschikt maken van leefgebieden voor hennen met kuikens mag aldus om een reeks van argumenten nooit al te geconcentreerd worden uitgevoerd.

Samenvattend kunnen wij stellen dat het beschermen van korhoenbiotopen, gezien de door de tijden heen geëvolueerde levenswijze van deze vogelsoort, niet beperkt mag en kan blijven tot een relatief beperkte omgeving. Voorstellen die alleen gebaseerd zijn op agroculuurpatronen uit het verleden (zoals VAN DER LANS 1988)

gaan voorbij aan soortspecifieke populatiedynamische aspecten. Uit de bestaande kennis over de oude agroculuurpatronen kan echter wel een aantal zeer acceptabele cultuurtechnische maatregelen worden ontleend die kunnen leiden tot verbetering van de bestemde habitats voor het Korhoen.

HERINTRODUCTIES

Vanwege het jachtbelang zijn pogingen tot herintroducties in West- en Midden-Europa reeds lang bekend. Hierdoor is in historisch opzicht gezien de populatieontwikkeling in bepaalde landen (zoals de Bondsrepubliek Duitsland en Groot-Brittannië) nogal onbetrouwbaar. De roep om herintroducties door middel van fokprogramma's van het Korhoen neemt de laatste tijd in Nederland vooral in natuurbeschermingskringen toe (zie bijvoorbeeld VAN DER MARK 1981, GALLACHER 1987, VAN DER LANS 1988, HUIJERS (1985) is tot nu toe een van de weinigen die, niet ten onrechte, opponeert tegen de ontstane algehele euforie. Zoals gezegd, vinden dergelijke activiteiten in het buitenland reeds enige tijd plaats.

Naast herintroductie als zelfstaand argument wordt aangevoerd dat de populaties elkaar niet meer langs natuurlijke weg kunnen bereiken. Wij kunnen ons afvragen of die roep om herintroducties niet erg prematuur is. Daarom volgt hieronder een bescheiden opsomming van feiten die bij herintroducties een rol kunnen spelen en waarover nauwelijks inzicht bestaat. Overigens, het opnieuw uitzetten van deze vogels zou alleen in gebieden toegestaan kunnen worden waar deze vogels werkelijk functioneel bijdragen tot de kwaliteit van het biotoop. Anderzijds degraderen ook deze biotopen als gevolg van de algehele maatschappelijke ontwikkelingen, waarvan het huidige agrarisch grondgebruik zeker niet in de laatste plaats moet worden genoemd.

Fenotypische indicaties van bastaarding tussen te onderscheiden genetische typen vormen aanwijzingen voor herintroductiepogingen van Korhoenders door de mens. Het uitzetten van Korhoenders van elders kan leiden tot het verdwijnen van de eigen vorm (ecotype) of ondersoort (GREMELS geciteerd door NEWOLD 1987). In zekere zin zou men in dergelijke gevallen kunnen spreken van het introduceren van exoten (MARTIN 1988). Artikel 3 van de EG-Vogelrichtlijn verplicht tot het instellen, herstel of de aanleg van Korhoenderbiotopen

van de continentale (nominaal-)vorm. NEWOLD (1987) heeft inmiddels voldoende aannemelijk weten te maken dat het West-europees heidekorhoen, indien mogelijk, zelfstandig beheer behoeft. Kruisingen kunnen afwijkende gedragingen hebben of afwijkende eisen stellen aan hun leefgebied.

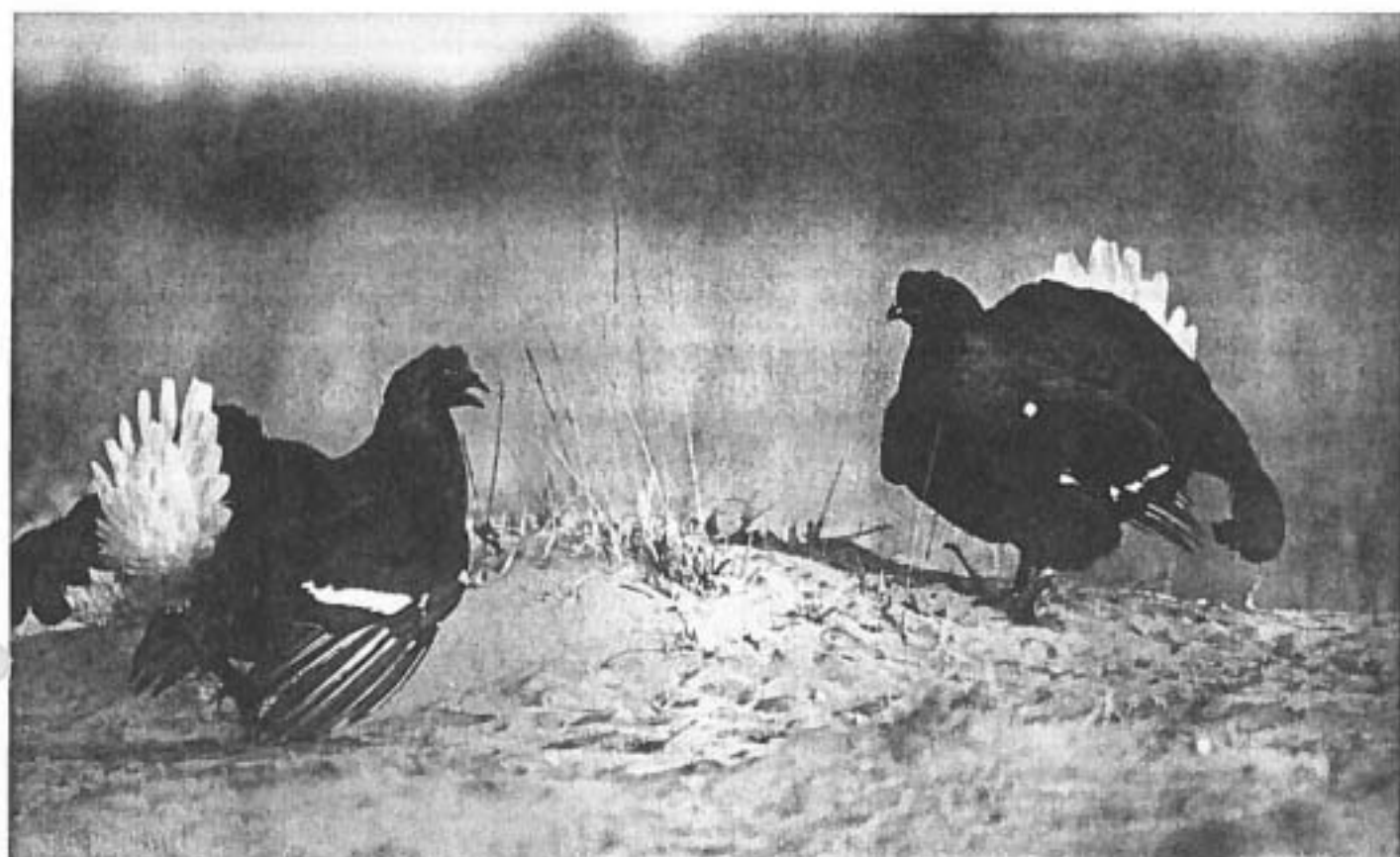
Wij verliezen door het toelaten van dergelijke introducties een potentiële bioindicator. Herintroducties camoufleren altijd (de reden van) natuurlijke populatiecijfers (MARTIN 1986).

Herintroducties van Korhoenders mislukken uiteindelijk nagenoeg altijd (zie bijvoorbeeld GURTZ et al 1973, NEWOLD 1987, SWANNOCK 1976). Lange tijd was het vrijwel onmogelijk om in gevangenschap kuikens op te fokken. Hun eisen aan de kwaliteit van het voedsel zijn hoog en de algehele outfitage van hun verblijven was onvoldoende op de oecologie van het Korhoen afgestemd. Hier is de laatste tijd sterke verbetering in gekomen. Inmiddels komt er uit gevangenschap voldoende nakomelingen beschikbaar. Het probleem bestaat bij herintroducties uit de kennis over verwilderingstechnieken (SCHERZINGER 1980). Serieus te nemen herintroductiepogingen blijken kostbare aangelegenheden te zijn. Zoals hierboven naar voren is gebracht, is over de vraag of er al dan niet herintroduceerd moet worden, het politieke besluit reeds gevallen. De kans is echter groot, dat dergelijke activiteiten het spoor volgen van de problematiek rond de ooevaarsdorpen en het gaat leiden tot „Birkwild Gardneri” of „Freilandzoos” om het probleem in Scherzingers woorden uit te drukken.

In de eerste paragrafen hebben wij aangevoerd dat van overheidswege wordt gedacht aan herbezetting van gebieden met Korhoenders. Merkwaardig is in dit verband bij zo'n relatief oude problematiek, het gebrek aan (doortastend) beleid. Immers, er zijn reeds introducties gaande waar alerhande vraagtekens bij te zetten zijn (HUIJERS 1985, NEWOLD 1987, ANONYMUS 1989, K.M. v. 1988).

GEVOELIGHEID VOOR ZIEKTEN

Korhoenders die in een natuurlijke omgeving leven neigen er toe om steeds op verschillende localities te slapen. Als gevolg van dit gedragselement is de kans op infecties (parasieten, ziekten) onder normale omstandigheden relatief gering. Volgens VAN DER MARK (1981) vormt de lange blinde darm van het Korhoen een „prima

Baltsende Korhanen
foto: Loek Kestelers

broedplaats" voor infectieziekten. In gevangenschap levende korren zijn erg gevoelig voor deze ziekten. Dat geldt zeker voor de kuikens. Daarom zitten in het voedsel een aantal preventief toegediende medicamenten (anti-Blackhead en coccidiosestatica). Korhoenders die uitgezet worden zouden wel eens extra gevoelig kunnen zijn voor onder andere besmetting in het veld. REICHOUF (1982) citeert SCHROEDER, DIETZEN & GLÄNZER (1981) die ziekten als gevolg van parasieten en genoemde infecties van ondergeschikt belang vinden.

VAN DER MARK (1981) citeert een zekere dr. Wipper (Institut für Wildtierforschung, Ahrens) die infectieziekten een der belangrijkste oorzaken van de catastrofale achteruitgang van de Korhoenders ziet. Wij hebben in dit onderdeel twee opinies lijnrecht tegenover elkaar staan. Nader onderzoek is geboden. Uit de literatuur zijn meer aanwijzingen bekend over de gevoeligheid van het Korhoen voor infectieziekten en parasieten. FRASER DARLING (1938) schrijft over terreinbeheerders die in zijn tijd coccidiosis verantwoordelijk stellen voor de massale achteruitgang van het Korhoen in Groot-Brittannië in die tijd: „(-) There is no reason to doubt that this is correct". BRULL (1961) en MARČIČIČ (1976) wijzen eveneens op gevoeligheid voor spoolwormen (Ascarinae), Blackhead (Typhlohepatitis), coccidiose en onkruidbestrijdingsmiddelen. GRUBBIS (1989) wijst op „een ziekte" die verantwoordelijk zou kunnen zijn voor verminderd voortplantingsvermogen.

Het voorkomen van geïntroduceerde Fazanten (*Phasianus colchicus*) in het biotloop van het Korhoen kan bijdragen tot overdracht van ziekten (NEWOLD 1987, schriftelijke mededelingen J. van Dijk CDI 1989). Althans, dit is moeilijk te bewijzen maar niet uit te sluiten. Bij het uitzetten van deze vogels kunnen ziektekiemen waar ook Korhoenders gevoelig voor zijn in het biotloop worden geïntroduceerd. Uit de bioindustrie kunnen ook ziekteverwekkers overstaan zonder dat van werkelijke introducties sprake is.

GENETISCHE BEWAKING

Het heidekorhoen is als oecotype waarschijnlijk een intermediair tussen de Britse vorm (*Tetrao t. britannicus*) en de nominatvorm (*Tetrao t. tetrix*) uit Scandinavië. Oost-Europa en het Alpengebied (NEWOLD 1987, NEWOLD & NULAND 1988). MARIČIČ (1988) noemt bovendien fysische en fysiologische verschillen tussen Korhoenders uit Scandinavië en die van de Alpen. Volgens NEWOLD en NULAND zou de totale populatie van het Westeuropese heidekorhoen nog slechts uit 275 henen bestaan en een onbekend aantal hennen! De meeste in gevangenschap levende Korhoenders behoren tot het Scandinavische oecotype. Zij vertonen reeds domesticatieverschijnselen zoals verhoogde eiproduktie, pootvergroeiingen, deformatie van het patroon en de structuur van veren, degeneratie van de hartspier en verminderde vluchtstand (NEWOLD 1987, VAAK-HENZELT geciteerd in MARIČIČ 1988). Dat er problemen liggen in het verkrijgen van voldoende genetische variatie wordt in de Bondsrepubliek Duits-

land reeds ondervonden (HATILAPA 1988).

Zoals wij reeds eerder beschreven zullen in „natuurlijke" situaties gewoonlijk een beperkt aantal henen veel hennen bevruchten. Dit is een extra handicap bij het uitvoeren van genetische projectbegeleiding.

GEWENNINGSVOLIÉRES

Van de methode om in gevangenschap gefokte Korhoenders rechtstreek in het betreffende biotloop uit te zetten is men gelukkig teruggekomen (HATILAPA 1988). Gewenningsvolières komen op zekere hoogte aan een groot aantal problemen tegemoet. Ervaringen in de BRD wijzen er op dat jonge Korhoenders in goed ingerichte gewenningsvolières hun vlucht afstand tot hun verzorgers vergeten en zelfs dekking zoeken in de vegetatie (HATILAPA 1988). Het voornaamste doel van deze methode is het direct uiteenvliegen (en zelfs uit het natuurgebied wegvliegen) te verhinderen, casu quo de verliezen in te perken (OEFMENS & VAAK 1988).

ANTIPREDATORENBELEID

Korhoenders zijn zoals alle andere dieren te zamen met predatoren geëvolueerd. Waarschijnlijk heeft het Korhoen in onze tijd minder natuurlijke predatoren dan in vroeger tijden. Bij (kostbare) herintroducties komt vroeg dan wel laat de vraag op of deze dieren, vooral in het begin, aan „natuurlijke selectie" moeten worden blootgesteld. In het buitenland wordt bij de introductie-

programma's een antipredatorenbeleid gevoerd.

Predatoren waar men hooldzakelijk mee wordt geconfronteerd zijn onder andere: Havik (*Accipiter gentilis*), Zwarte kraai (*Corvus corone*), Ekster (*Pica pica*), Vos (*Vulpes vulpes*), Hermelijn (*Mustela erminea*), Wezel (*Mustela nivalis*), Adder (*Vipera berus*), (verwilderde) Kat, loslopende honden en stropende mensen (VAN DEURSEN & TER HORST 1967, NEWOLD & NULAND 1979; 1988, GLUTZ et al, eigen ervaringen).

Rigoreus is het voorstel van VAN DER MARK (1981) om „Meeuwen, ratten en ander ongedierte in de omgeving van korhoenbiotopen te slechten (-) en onder andere Eksters af te schieten". Hoe men het keert of wendt, zowel bij het direct uitzetten als bij het uitzetten via gewinningsvolières zullen antipredatorstrategieën moeten worden gevolgd. Dit kan en moet dan in de richting van preventie van predatie, maar leidt levens tot regelrecht afschot van dieren die van nature in korhoenbiotopen thuis horen (CLEMENS & VALK 1988, HATLAFA 1988, SOBEKAT 1988).

In Nederland heeft een vooraanstaand medewerker van de Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels openlijk voor een antipredatorenprogramma gekozen: „(-) het uitzetten van 'nieuwe' exemplaren is zinvol en wij hebben er ook geen moeite mee als er in die lussenliggende 'overbruggingsperiode' iets aan de Vossen wordt gedaan" (Bos 1988).

Wordt hier bewust gebruik gemaakt van de relatief slechte naam van de Vos bij „het volk"? Iedereen kan begrijpen dat de volgende in de lijn de Havik zal zijn. De inconsequentie is in deze context immers troef. Waarom wel afschot van de ene diersoort en de andere niet? Of wordt het hele korhoenderveld opgeluisterd met spiegelballen en andere zaken om de Havik enigszins te weren?

Het noodzakelijk achten van de afschot van Vossen duidt tevens op de invloed van jachtorganisaties op het (premature) beleid. In een korhoenderbiotoop in Sleeswijk-Holstein bleek bij onderzoek naar de predatie van Korhoenders dat hun leefomgeving als gevolg van veranderde biotoopstructuren door predatoren steeds efficiënter te gebruiken is. Anders gezegd de mogelijkheden van het Korhoen om predatoren te mijden bleken sterk verminderd te zijn (BEICHELE 1988). Zo'n onderzoek is in Nederland nog niet verricht. In Beieren worden het Wild zwijn (*Sus scrofa*) en de Wasbeer (*Procyon lotor*) sinds het ontsluiten van het Beierse Hoogveen even-

Korhoen foto: Loek Katselwa

eens als nestpredatoren en van kuikens genoemd (MULLER 1980). De EG-Vogelrichtlijn, een internationale wet waar de lidstaten van de Europese Gemeenschap zich aan moeten houden, geeft in artikel 9 (onder lid 1 a. vierde alinea) de mogelijkheid om onder bepaalde omstandigheden de jacht op beschermde vogelsoorten te openen. Het gaat dan om de bescherming van flora en fauna (RWD 1979). Gezien de praktijk rond de uitvoering en de interpretaties van deze vogelrichtlijn in de merkwaardige subjectieve houding in de verschillende landen, liggen er waarschijnlijk nog heel wat merkwaardige problemen in het verschiet.

SCHADEPREVENTIE

In onze tijd klinkt het voor menigeen welhaast ongelooflijk, maar het Korhoen komt voor op lijstjes van vogelsoorten waarvan onder zekere omstandigheden enig economisch risico is te verwachten. Typisch is, dat in de Britse situatie rond de eeuwwisseling, gezien de werken van Collinge, Florence en Newstead op dit gebied, in dit verband geen onderzoek nodig werd geacht. Daarentegen wordt in die tijd op het Europese vasteland wel gesproken van schade door Korhoenders. In 1922 schrijft De Koning dat sinds een twintigtal jaren de aandacht op schade is gevestigd. De schade doet zich in het voor- en najaar voor, wanneer weinig groenvoedsel voorhanden is. De meeste schade wordt gemeld aan 1-5 jarige jonge coniferenaanplant. Door het albijten van terminale knoppen wordt de normale groei beperkt en krijgen de jonge boompjes een struikachtig aanzien (RIZZYMA Bos 1903, LONKHUIZEN 1906, NER 1959, JOHNSTONE 1967, SHAWROCK 1976). Schade aan honderdduizend jonge bomen en tot zestig hectare aanplant is bekend. Schade is op een eenvoudige manier te voorkomen door simpelweg de toppen te bekalken (NER 1959) of minder effectief in te perken door in plantverband te zaien of te potten.

Een handboek over bosbescherming situeert het Korhoen (in Nederland) in 1972 nog als een schadelijke soort „Verjagen en eventueel afschieten van enkele exemplaren, wat wordt vergemakkelijkt door het regelmatige dagritme van de dieren" is een van de bestrijdingsadviezen (FYONHWAAM & KLINKSPOOR 1972). Met name de korhanen worden dikwijls voor de schade verantwoordelijk gesteld. In de regel wordt het ontstaan van schade toegeschreven aan voedseltekorten. Er blijkt bij Korhoenders een preferentie te bestaan voor in cultuur staande jonge bomen boven natuurlijke zaailingen. De oorzaak moet worden gezocht in de toegepaste bemesting waardoor de bomen voor deze vogels interessanter (voedingswaarde, smaak) zijn (JOHNSTONE 1967).

Het is eveneens waarschijnlijk dat in de energieverslindende ballperiode de hanen snel een grote hoeveelheid stapelvoedsel verliezen boven langdurige foerageerlocaties. Zodoende kan meer tijd worden besteed aan het ballritueel. Waarom dit verhaal uit de oude doos, kan men zich afvragen. Twee redenen zijn hiervoor aan te voeren. 1. Zo oud is de materie in werkelijkheid niet. In feite worden ook in onze tijd in de Europese Gemeenschap altijd nog Korhoenders met het argument schade afgeschoten (COMMISSIE VAN DE EUROPESE GEMEENSCHAPPEN 1988). Een fraaie manier van adequate bescherming. 2. Wanneer Korhoenders geacht worden in een beperkt gebied te moeten „overleven" zal zeker rekening moeten worden gehouden met hun voedselbehoefte en de draagkracht (ook in slechte tijden) van het aangewezen gebied. In gevangenschap is gebleken dat een paarje Korhoenders in de maanden januari tot midden maart een hoeveelheid voedsel consumeerden, dat overeenkwam met de knoppen, katjes en twijgen van 25-75 berkenbomen (GLUTZ VON BLUTHEIM et al 1973).

VOEDSELKEUZE

Over de voedselkeuze van het Korhoen is

inmiddels zeer veel bekend. Het heeft weinig zin om daarover in herhaling te treden. Van belang is wel de unanimiteit bij onderzoekers en natuurbeschermers in de afwijzing van grootschalig terreinbeheer (zie bijvoorbeeld PEETERS et al 1986, NEWOLD 1987, VAN DER LANS 1988).

Opvallend is, dat in Nederlandse onderzoeken weinig aandacht wordt besteed aan het belang van vochtige gebieden en verschillende waterstanden voor de kulken (BRULL 1971, PARR & WATSON 1988). Hierdoor kunnen de jongen kennelijk beter de insecten van hun gading vinden. Bij vergelijking tussen voedselgegevens van recente en oudere datum blijkt enig verschil op voedselkeus te zitten. Kennelijk hadden de Korhoenders in vroeger tijden toch een groter voedselspectrum. Waarschijnlijk zijn de recente voedselgegevens niet anders dan een neerslag van de (nog) voorhanden zijnde loerageermogelijkheden. Er werd bijvoorbeeld zeker meer in de houtwallen van kleinschalige akkers gefoerageerd. In Groot Brittannië wordt nog steeds Meidoorn (*Crataegus spec.*) aangeplant als wintervoedsel (SHAWROCK 1976). Blijvoeding in de wintermaanden wordt ook door VAN DER LANS (1981) aanbevolen. De nadruk welke door veel auteurs op de berkenkaljes wordt gelegd berust zeer waarschijnlijk op het feit dat deze boomsoort op veel plaatsen voorhanden is (BECHTOLD 1988).

RECREATIEPROBLEEM

Zoals in een eerder hoofdstuk is aangegeven, werd jacht op het Korhoen eveneens bedreven ter preventie van schade aan gewassen. Verder was de jacht op Korhoenders toch min of meer ook een privilege. Het onderhouden van een zekere jachtdruk op de henen werd (en wordt) vaak gezien als het herstellen van het „evenwicht“ tussen korhanen en korhennen (zie bijvoorbeeld bij EYGENWAM 1965, VAN DEURSEN & TER HORST 1967, ELLISON et al 1981, eigen ervaringen). Deze foutieve (zie eerdere paragrafen) gedachtenkronkel is waarschijnlijk ontleend aan opgedane ervaringen met Fazanten en als denkpatroon getransformeerd op de voortplantingsbiologie van Korhoenders. Instabiele sexratio's tussen korhanen en -hennen moeten als natuurlijk worden opgevat.

Verkeerde jachtdruk op korhoenpopulaties en de gevolgen van jacht op andere soorten met repercussies hiervan op korhoenderpopulaties, wordt in de literatuur dikwijls als reden van populatie-daling of

populatie-eliminatie van het Korhoen genoemd (bijvoorbeeld EYGENWAM 1965, VAN DEURSEN & TER HORST 1967, WUST 1970, GLUTZ VON BLOTZHEIM et al 1973, ELLISON et al 1981, REICHOLF 1982, PEETERS et al 1985, NEWOLD & NULAND 1988, GABRIËLS 1989). Hier moet zeker de illegale jacht (stropen) aan worden toegevoegd. Zeker wanneer wij het een en ander in het perspectief zetten van het jachtverbod in Nederland sinds 1947. Met ingang van 1962 werd op beperkte schaal vergunningen voor afschol van korhanen verleend. In 1974 zou de laatste vergunning zijn afgegeven (PEETERS et al 1985). Zo nu en dan duiken er berichten op dat korhennen zijn aangezien voor fazanthennen en afgeschoten zijn.

Een secundaire invloed van de recreatieve jacht wordt toegeschreven aan het uitzetten van Fazanten voor die sport (WUST 1970, GLUTZ VON BLOTZHEIM et al 1973). De juiste invloed van uitgezette Fazanten op de neergang van korhoenderpopulaties is onduidelijk, maar valt niet zonder meer van de hand te wijzen (BRULL 1971, REICHOLF 1982). Fazanten houden zich graag op in bosrandbiotopen waar ook het Korhoen aanspraak op maakt en veel sneller dan de Fazant wordt verstoord. Tussen Fazant en Korhoen zijn hybriden bekend – voornamelijk uit de periode 1887-1926 welke samenvalt met de hoge dichtheden van Korhoenders – (REICHOLF 1982, eigen waarnemingen) eieren van Fazant zijn in een nest van het Korhoen gevonden en jonge fazanthanen baltsen ook wel voor korhennen.

Andere vormen van recreatie dragen in onze tijd op hun eigen specifieke manier als ongewenste storingsfactor bij tot de kwalitatieve biotoopdegradatie van het Korhoen (WEULAND 1977, MULLER 1980, PEETERS et al 1985, NEWOLD & NULAND 1979; 1988). Voor kleine populaties is alle recreatie negatief te beoordelen (GROVE et al 1988).

Als negatieve vormen van recreatie worden bijvoorbeeld ook genoemd: loslopende honden (VAN DEURSEN & TER HORST 1967, NEWOLD & NULAND 1979), schaapskudden (NEWOLD 1987), ruiters die zich niet aan de voorgeschreven paden houden en motorcrossers (ANONYMUS 1978). Nu het Off the Road rijden voor bepaalde mensen steeds aantrekkelijker wordt weekt het gebrek aan een vooruitziende blik bij overheden zich in steeds meer natuurterreinen, trimmers en wandelaars (NEWOLD & NULAND 1988).

Wat de opsteller van dit artikel betreft moet daar zeker ook de radiografisch gestuurde

modelvliegtuigsport bij betrokken worden. Kleine vliegtuigen en langzaam vliegende helcopters jagen de Korhoenders angst aan (CLUVENS & VINK 1988). Mogelijk worden deze toestellen aangezien voor predatoren.

Doorsnijdingen met begaanbare wegen en paden maken broedbiologen van Korhoenders al te toegankelijk (onder andere MULLER 1980, GALLACHER 1987). NEWOLD & NULAND (1988) schrijven dat herhaalde storingen op de halsplaatsen geen effect hebben op de bevruchtingsgraad van de hennen. Dit lijkt nogal logisch: een hen wordt bevrucht of niet. Op grond van het gedrag van hennen kan toch wel worden gezegd dat er invloed van herhaalde storingen moet zijn op het achterwege blijven van hennen en beïnvloeding van de partnerkeuze.

Een ander aspect dat dikwijls over het hoofd wordt gezien betreft de inperking van de mogelijkheid om bij het verloren gaan van het legsel eventueel een vervolglegsel te kunnen produceren. Immers in mei vangt reeds de rui aan en in die tijd ebt de prikkelende baltsactiviteit van de korhanen weg.

Afsluiten van terreinen behoren tot de laatste, zo langzamerhand zeer serieus te nemen mogelijkheden (ANONYMUS 1988b). Lang niet altijd wordt dit gewaardeerd. Wellicht zou door middel van observatiehulpen en goede voorlichting wat meer begrip voor het Korhoen bij de recreanten kunnen worden aangekweekt. Daarmee kan dan levens tegemoet worden gekomen aan de behoeften van het toenemend aantal „natuurfotografen“. Op die manier kunnen zij meer verantwoord hun verzameling natuurplaatjes aanvullen.

Toerisme wordt zeer zeker in het buitenland als aantoonbaar nadelig gezien voor korhoenpopulaties (MULLER 1980, MOUTER geciteerd in MATH 1988).

SLOT

Over het Korhoen bestaat veel informatie. Veel meer dan in dit artikel kon worden verwerkt. Vast staat dat binnen natuurbeschermingskringen op korte termijn een discussie moet worden gevoerd over de consequenties van bepaalde natuurbeschermingseisen. Moet het Korhoen terug of blijven (met allerlei kunstgrepen), of is het beter dat de samenleving fundamenteel andere keuzen maakt? Keuzen waarbij de natuur zelf, en dus ook het Korhoen,

kansen krijgt voor eigen ontwikkeling. Wanneer wij de voorlopige hypothese aannemen dat met „kunst en vliegwerk“ de Korhoenders voor Nederland te redden zijn, is de consequentie dan niet dat andere verworvenheden moeten worden prijsgegeven? Of zou uiteindelijk daardoor trofeeënjacht op het Korhoen in oververzadigde natuurterreinen tot de mogelijkheden gaan behoren? De tijd zal het leren. Het is waarschijnlijk beter wanneer wij de tijd niet laten verstrijken. Want vogels in plantebakken zonder gaas zijn dan wel geen veldvogels, maar een soort van veredelde kippenrennen liggen wellicht in het nabije verschieft.

Met dank aan Freek van Binsbergen, Loek Ketelaars en Martin Loenders (Cineast van de documentaire film „Het Leven van het Korhoen“ – onder Auspiciën van het Koninklijk Belgisch Instituut Natuurwetenschappen) voor het doornemen van de eerste versie van dit opstel.

Adres van de schrijver:
Postbus 1187,
5602 BD Eindhoven

LITERATUUR

- ANONYMUS (1978): Illegale crossers verjagen Korhoenders en andere vogels. Eindhovens Dagblad 22-09-1978, pag. 4.
- ANONYMUS (1988a): Terreinbeheer '87. Natuurbehoud 19 (2): 06-10.
- ANONYMUS (1988b): Korhoen krijgt voorrang. Grasduinen juli 1988.
- ANONYMUS (1989): Nieuwe kans voor het Korhoen in Drenthe. Nieuwsblad van het Noorden, 09-02-1989.
- BEICHLÉ, W. (1988): Die Bedeutung der Birke für das Birkhuhn. NNA-Bericht 1 (2): 97-98.
- BENGMANN, H. H. & H. W. HELL (1982): Stimmen der Vögel Europas. München, Wien, Zürich.
- BOS, E. (1988): Moelijke keuze voor Natuurbeheer. De Vos of het Korhoen? De Telegraaf 08-10-1988, pag. 21.
- BRAKS, G. J. M. (1985): Nationale lijst van met uitroeiing bedreigde of speciaal gevaar lopende vogelsoorten. Staatscourant 10-12.
- BRILL, H. (1961): Birkwildforschung und Birkwildhege in Schleswig-Holstein. Zeitschrift für Jagdwissenschaft 7 (33): 104-127.
- BRILL, H. (1971): Studien am Birkwild in Beobachtungsrevier „Deltstedter Birkwildmoor“ über 16 Jahre. Zeitschrift für Jagdwissenschaft 17: 53-59.
- CLEMENS, T. & G. VALE (1988): Vorbereitende Arbeiten und Beobachtungen zur Auswilderung von Birkwild mittels einer Flugvolière. NNA-Bericht 1 (2): 83-86.
- COMMISSIE VAN DE EUROPESE GEMEENSCHAPPEN (1988): Verdrag inzake het behoud van wilde dieren en planten en hun natuurlijk leefmilieu in Europa. Tweejarig Verslag (1985-1986) (Artikel 9, lid 2.). Brussel (08-12-1988).
- CRAWF, S. et al (1980): Handbook of the birds of Europe the Middle East and North Africa. Volume II. Oxford, London, New York.
- DEHN, P. TEN (1985): Reproductiegedrag van korhoenders (*Tetrao tetrix* L.) in gevangenschap. Studentenverslag. RIN, Arnhem.
- DEURSEN, M. H. VAN & J. TH. TEN HORST (1967): het Korhoen (*Lyrurus tetrix*) in „De Groote Peel“. De Levende Natuur 70 (11): 241-247.
- ELLISON, L. N., MACHAM, Y. & R. CORRI (1981): Comparison of a hunted and three protected Black Grouse populations in the French Alps. International Grouse Symposium (Edr. T. Lovel). Ecology: 175-188.
- EYENRAMM, J. A. (1965): Ecologie van het Korhoen (*Lyrurus tetrix* L.). LT.B.O.N.-mededelingen no. 66. Arnhem.
- EYENRAMM, J. A. & TH. H. KUNKSFOOR (1972): De Zoogdieren, De Vogels & Afweer van schaden. In Anonymus: Bosbescherming. Deel 2. PUDOC, Wageningen.
- FRASER DAVENCO, F. (1938): Bird Flocks and the breeding cycle, a contribution to the study of avian sociality. Cambridge.
- GABRIËLS, J. (1989): Korhoen *Tetrao tetrix*. in Vlaams Avifauna Commissie. Vogels in Vlaanderen: voorkomen en verspreiding. Bornem.
- GALLACHER, H. P. (1987): Kansen voor het Korhoen. Het Vogeljaar 35 (5): 302-308.
- GLUTZ VON BLITZHEIM, URS N., BAUER, KURT M. & ENCHARD BEZZEL (1973): Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 5. Wiesbaden.
- GROVE, S. J., HONE JONES, P., MACKINSON, A. R. THOMAS, D. H. & I. WILLIAMS (1988): Black Grouse in Wales, spring 1986. British Birds 81 (1): 2-9.
- HATLAPA, H. H. (1988): Probleme und Methoden bei der Auswilderung von Birkwild (*Lyrurus tetrix*). NNA-Bericht 1 (2): 80-82.
- HILBERS, L. (1985): heeft het Korhoen het recht om te sterven? Argus 10 (1): 14-16.
- JOHNSTONE, G. W. (1967): Blackgame and Capercaillie in relation to forestry in Britain. Forestry Supplement: 68-77.
- K.M. v. (1988): Jagers en Korren. De Nederlandse Jager 93 (7): 168.
- KONING, M. DE (1922): Bosbescherming. De leer der ziekten en beschadigingen der houtgewassen. Zutphen.
- KRUYT, J. P. (1962a): Korhoenders 1. De Levende Natuur 65 (7-8): 145-156.
- KRUYT, J. P. (1962b): Korhoenders 2. De Levende Natuur 65 (9): 181-195.
- KRUYT, J. P. (o.j.): Film: „Reproductieve behaviour of Black Grouse (*Lyrurus f. tetrix* L.). KNJV-Symposium Patrijzen & Korhoenders. 30-08-1980. Baarn.
- KRUYT, J. P. & J. A. HOGAN (1967): Social behaviour on the lek in Black Grouse, *Lyrurus tetrix tetrix* (L.). Ardea 55 (3-4): 203-240.
- LACK, D. (1907): The display of the Blackcock. British Birds 32: 290-303.
- LANS, H. E. VAN DEN (1988): Het Korhoen (*Tetrao tetrix*), bedreigd? Een hypothese. Het Vogeljaar 36 (6): 234-240.
- LOKHUYZEN, J. P. VAN (1906): Schade, veroorzaakt door het Korhoen. Tijdschrift der Nederlandsche Heide Mij 18: 84-85.
- MARCOU, P. (1976): Korhoenders, een kostbaar bezit van onze heidevelden. Spiegel der Natuur 7 (2): 67-68.
- MARCOU, P. L. TH. A. (1986): Extern discussierapport inzake antwoorden ten behoeve van de hearing van het Europese Parlement. Commissie Milieubeheer, Volksgezondheid en Consumentenbelangen, d.d. 19/20 november te Brussel. Mondiaal Alternatief & Het Vogeljaar. Eindhoven.
- MARCOU, P. L. TH. A. (1988): Bijdrage tot de discussie over het fokken van wijdzangvogels: gezien in sociaal, genetisch en ecologisch perspectief. EEBV, Eindhoven.
- MARR, R. R. P. VAN DEN (1981): Jacht- & Siervogels. Baarn.
- MATH, C. (1985): Das Birkhuhn in den Alpen – ein Ökologischer Vergleich mit lennoskardischen und norddeutschen Populationen. NNA-Bericht 1 (2): 117-120.
- MULLER, F. (1980): De achteruitgang van de Korhoenders. Bijdrage KNJV-Symposium patrijzen & Korhoenders 30-8-1980. Baarn.
- NEE, L. (1959): Bescherming der Dennerknoppen tegen de aanval van het Korhoen (*Lyrurus tetrix* (L.)). Giervalk 49: 53-58.
- NEWTON, F. J. (1987): De Korhoenders van onze heideterreinen: verleden, heden en toekomst. RIN-Rapport 87/3. Arnhem.
- NEWTON, F. J. J. & H. NILLAND (1979): Zur Situation des Birkwildes (*Lyrurus tetrix* L.) in den Niederlanden. Zeitschrift für Jagdwissenschaft 25: 207-211.
- NEWTON, F. J. J. & H. NILLAND (1988): De Sallandse heuvelrug als reservaat van het West-europese Heidekorhoen. RIN-Rapport 88/59. Arnhem.
- PARR, R. & A. WATSON (1988): Habitat preferences of Black Grouse on moorland-dominated ground in North-East Scotland. Arden 76: 175-180.
- PEFFERT, L. et al (1985): Speciaal Korhoender nummer. De Blauwe Klauwier 10 (4): 1-65.
- RAAD (1979): Richtlijn van de Raad van 2 april 1979 inzake het behoud van de vogelstand (79/409/EEG). Publikatieblad van de Europese Gemeenschappen L 103 jrg. 22, 25 april 1979.
- REICHERT, J. (1982): Verdrängte der Fasan (*Phasianus colchicus*) das Birkhuhn (*Tetrao tetrix*)? Anzeiger der Ornithologischen Gesellschaft in Bayern 21 (1-2): 3-19.
- REZUMÉ BOS, J. (1903): Schadelijkheid van het Korhoen. Tijdschrift over Plantenziekten 9: 69-77.
- SCHMIDT, W. (1980): Chancen der Zucht und Auswilderung von Birkhühnern. Beihelle Veröfentlichung Naturschutz Landschaftspflege Baden Württemberg 16: 179-187.
- SHANNON, J. T. R. (1976): The atlas of breeding birds in Britain and Ireland. Berkhamsted.
- SOPKAT, G. (1988): Zum aktuellen Stand der Birkwild situationen im Naturschutzgebiet – Grotes moor – bei Gilhorn. NNA-Berichte 1 (2): 124-125.
- VOGELS, K. H. (1980): Atlas van de Europese Vogels. Amsterdam, Brussel.
- VOS, G. J. DE (1983): Social behaviour of Black Grouse, an observational and experimental field study. Arden 71 (1): 1-103.
- WERT, W. (1970): Die Brufvögel Mitteleuropas. München.
- WILLIAMS, W. A. (1977): Korhoenders en terreinkeuze. Bosbouwvoorlichting 16 (6): 78-80.